

Nacionalinė mokslo programa „Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas“
Projektas „LDK tradicija, vaizdinys ir modernūs tapatumai“
Projektą finansavo Lietuvos Mokslo Taryba, sutarties Nr. VAT-19/2010.

Radvilų likimas XIX-XX a.

Doc.dr. Genute Kirkienė

I. Patres Patriae....

Vertinant Radvilų likimą XIX-XX a., tenka dar kartą paminėti šios giminės praeitį, LDK laikus, kuomet gausi Radvilų vyrų o ir moterų giminė savo rankose turėjo didžiulius turtus, bažnyčias, gynybines pilies, prašmatnias rezidencijas, papuoštas vertingiausiomis meno kolekcijomis. Iš šios giminės kilo mecenatystės LDK idėja. Tai giminė bene anksčiausiai prėmusi lavinimosi tradiciją ir tapusi intelektualinės tradicijos nešėja.

Radvilos Senosios Lietuvos laikotarpiu atstovavo savo luomo piramidės aukščiausią viršūnę- jie buvo kunigaikščiai, užėmę pačius aukščiausius ir svarbiausius valstybinius postus – būdami Vilniaus vaivadamis, kai valdovas reziduodavo ne Lietuvoje o Lenkijoje, jie iš esmės su Ponų taryba valdė valstybę. Apie tokią giminę, kuria rėmėsi valstybė, senovės romėnai pasakytų *Patres Patriae – Tėvynės tėvai*. Juo labiau, kad ir pati giminė, regis, įsijautė į šį vaidmenį, kai net dalis *Lietuvos Metrikos* (Lietuvos archyvas, kuriam priskiriami visi nuo XIV a. pabaigos iki 1794 metų Lietuvos didžiojo kunigaikščio raštinėje saugoti dokumentai, siunčiami ir gaunami didžiojo kunigaikščio vardu) buvo saugoma Radvilų Nesvyžiuje.

XVIII a. antrojoje pusėje vis labiau ryškėjant „valstybės saulėlydžiui“ arba jos sunaikinimo šešėliui, kitoje šviesoje atsiskleidė aristokratijos bei bajorijos vaidmuo. Dalis Radvilų tęsė savo gerus darbus valstybei, pasisakydami už jos savarankiškumo bei nepriklausomybės išsaugojimą, kiti – simpatizavo vis labiau savo galią rodančiai Rusijai.

Tuo metu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos vaidmuo Abiejų Tautų Respublikoje mažėjo lyginant su Karūna. Lygsvarą atstatyti padėjo tik 1971 m. Gegužės 3 –iosios Konstitucijos papildymo *Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów*, t.y. Konstitucijos – Spalio 20 –osios išaiškinimas. Tačiau nuo šio proceso Radvilos laikėsi nuošalyje, kaip ir didžioji dalis LDK didikų, jie blaškėsi tarp Konstitucijos šalininkų ir jos priešininkų, o dalis jų nuėjo netgi su

taip vadinamais targovitėnais, kurių tikslas buvo su Rusijos pagalba likviduoti Ketverių metų Seimo pažangias reformas ir Gegužės Trečiosios konstitucijos nustatytą Abiejų Tautų Respublikos santvarką. Būtent tokią poziciją užėmė vienas iš Radvilų politinių lyderių Mykolas Jeronimas Radvila (1744-1831), ėjęs Abiejų Tautų Respublikos maršalkos (1773-1775), Vilniaus kašteliono (1775-1790), o po Karolio Stanislovo Radvilos „Pone Mielasis“ mirties išsirūpinęs Vilniaus vaivados (1790-1795) pareigas. Jis pasirašė 1772 m. Pirmąjį Lenkijos-Lietuvos valstybės pasidalijimo aktą, o po to su kitais valstybės pareigūnais pasirašė ir Trečiąjį LLV padalijimo aktą. Tai suprantama, juk Mykolas Jeronimas Radvila, jau buvo įsijungęs į Targovicos konfederatų eiles. Tuo tarpu kitas Radvilų atstovas Mykolas Gedeonas Jeronimas Radvila (1778 - 1850), liko ištikimas tikrajai tėvynei LLV ir jos naujai 1791 m. Gegužės 3 –iosios Konstitucijai - dar būdamas aštuoniolikmetis, jis dalyvavo 1794 m. Tado Kosciuškos sukilime prieš Targovicos konfederaciją.

Kaip žinia Tado Kosciuškos sukilimas neišgelbėjo valstybės, visiems netikėtai, netgi ir targovitėnams, buvo įvykdytas III LLV padalijimas. Taip 1795 –ieji metai tapo tikra cezūra giminės istorijoje – Radvilos buvo priversti ieškoti santykio su naujaisiais šeiminkais - Rusijos Prūsijos bei Austrijos monarchais.

Taip jau sutapo, kad visa LDK erdvė, o taip pat Ukrainoje buvusios LDK žemės per šį padalijimą, atiteko Rusijai. Tai reiškia, kad joje liko giminės tapatybę formavusios pagrindinės Radvilų valdos ir rezidencijos Olykos ir Nesvyžiaus ordinatuose. Tiesa, iš Radvilų LDK valdų tik Biala Podlaska 1795 m. atiteko Austrijai, o napoleonmečiu 1809 m. buvo prijunta prie Varšuvos kunigaikštystės ir 1815 m. priklausė Lenkijos karalystei. Olykos ir Nesvyžiaus ordinatų pavadinimai iki tol teikė pavadinimą gyvybingiausiai Radvilų šakai. Sutapimas, tačiau šioje epochoje su Dominyko (jis buvo Karolio Stanislovo „Pone Mielasis“ brolėnas) mirtimi 1813 m. baigėsi tiesioginė Radvilų Nesvyžiaus - Olykos linija. Tokiu būdu XIX a. į priekį išeina dar XVII a. pabaigoje Mikalojaus Kristupo Našlaitėlio vaikaitis Dominyko Mikalojaus pradėta Jaunesnioji Klecko linija, kuri jau antrojoje kartoje išsišakojo (per jo sūnus) į tris šakas: pirmoji ir bene reikšmingiausia - tai taip vadinamas „Majoratėlis“ arba Jaunesnioji Klecko šaka, kuri ilgainiui perėmė Nesvyžiaus ir Olykos ordinatus; antroji - Zietelos-Berdyčevo (jos vyriškoji linija išnyko

1883 metais, mirus Vilhelmui Traideniui) ir trečioji - Šidloveco – Polonečkos (jos atstovai gyvena iki šiol).

Lenkijos – Lietuvos valstybės praradimas tiek lenkų, tiek lietuvių valdantiešiams sluoksniams buvo skaudus smūgis. Pagal anų laikų supratimą valstybės žlugimas reiškė ir tautos žlugimą, tad nenuostabu, kad dalis valdančiosios aristokratijos manė, jog Lenkijos-Lietuvos valstybė žlugo amžinai ir jos jau niekas nesugrąžins.

Vieni Nesvyžiaus – Olykos linijos Radvilos kaip matysime, pasirinko „naują Tėvynę“ – Prūsiją, o kita dalis jų liko idėjiškai sėslūs ir siejo save iš pradžių su napoleonine Varšuvos kunigaikštyste o vėliau - autonomine Lenkijos karalyste. Tačiau dėsninga, kad šie abu dariniai jau neapėmė garsiųjų giminės tapatybę formavusių Radvilų valdų bei rezidencijų, visų pirma Nesvyžiaus ir Olykos. Tokiu atveju tarsi paprasta gyvenimiška aplinkybė pastūmėjo Radvilas nuo LDK tradicijos prie Karūnos tradicijų (tiesa, Karūnoje Radvilos turėjo valdas jau nuo XVI a. vidurio, nuo Mikalojaus Radvilos Juodojo žmonos iš Šidloveco. Vėliau atsiras ir kiti jų dvarai).

Taigi, galime sakyti jog dingus *Tėvynei*, dingo ir jos *Tėvai*...

2. „Lenkiška“ arba autochtoniškoji Radvilų linija

Senosios Lietuvos aukščiausias bajorijos sluoksnius - ponai arba valdančioji aristokratija save iš esmės identifikavo su Lenkija, vis labiau darėsi „vienu kūnu“, t.y. vieninga ir dominuojančia lenkų tauta, t.y. lenkiškai kalbančioji lietuvių aristokratija susiejo save su moderniąja lenkų tauta. Tad nenuostabu, jog kai kurie Radvilų giminės atstovai neišsižadėjo prarastosios Lenkijos - Lietuvos valstybės, neieškojo „naujos tėvynės“, bet liko tarnauti naujai sukurtoje Varšuvos kunigaikštystėje, tikėdamiesi surasti pagalbos ir atkurti ankstesnę Respubliką. To priežastis – pasipriešinimo Rusijai didesnė galimybė.

Ko gero daugelis aristokratų, įvertinę LLV situaciją, pamatė, kad po 1815 m. Lenkija gavo plačią autonomiją ir netgi labai demokratišką konstituciją, todėl jie „troško ir ilgėjosi, kad Lietuva vėl susijungtų su Lenkija ir naudotųsi su ja tomis pačiomis gėrybėmis“. Radvilos buvo ne išimtis, vieni iš jų kaip ir daugelis Lietuvos didikų, troško vieningos tautinės Lenkijos valstybės, kiti, kaip matysime, įsiliejo į rusų, prūsų, o vėliau į vokiečių bei kitas Vakarų Europos tautas.

Šiuo atveju mes nesiimsime vertinti, kodėl Radvilos pasirinko viena ar kita tautą, tapdami Prūsijos, Vokietijos ar Rusijos piliečiais, mums labiau rūpi kitas klausimas – kaip susiklostė Radvilų likimas XIX–XXa. ir kokį pėdsaką jie paliko istorijoje?

Prie ryškiausių autochtonų arba „lenkiškosios“ linijos šalininkų aiškiai priskirtinas jau minėtas Mykolas Gedeonas Jeronimas Radvila. Jis nenuėjo savo tėvų – Rusijos dvaro šalininkų ir Napoleono priešininkų - pėdomis, bet tvirtai pasirinko Lenkijos-Lietuvos valstybės praeitį menančią nors ir vasalinę Varšuvos kunigaikštystę ir iš pradžių nuėjo tarnauti į jos kariuomenę. Tikėdamasis pagalbos ar paramos atkuriant Respubliką, nuėjo tarnauti į Prancūzijos kariuomenę. Per 1806-1807 m. karą su Prūsija Napoleonas sukūrė du Šiaurės legionus. Paprastai šiuose Prancūzijos kariuomenės Šiaurės legionuose tarnavo nesitaikstantys su tėvynės laisvės praradimu lenkai ir lietuviai. Tad jau 1807 m. pradžioje Radvila tapo legiono pulkininku ir tais pačiais metais generolas Juzefas Zajančekas jam perleido vadovavimą visam legionui. Mykolas Gedeonas Radvila dalyvavo 1807 m. Prūsijos kampanijoje, kur bendros prancūzų ir lenkų pajėgos sumušė Rusijos kariuomenę. Kai 1808 m. pavasarį. Šiaurės legionai tapo Varšuvos kunigaikštystės kariuomenės daliniais, Radvila vadovavo 5-ajam pėstininkų pulkui. 1811 m. gruodžio 11 d. jam suteiktas brigados generolo laipsnis. Dar daugiau, Mykolas Gedeonas Radvila dalyvavo Napoleono 1812–1813 m. kampanijoje ir organizavo Gdanską gynybą. Susikūrus Lenkijos karalystės kariuomenei jis vadovavo 1-ajai pėstininkų divizijai, kur gavo divizijos generolo laipsnį, bet 1815 m. pabaigoje išėjo į dimisiją ir pradėjo šeimyninį gyvenimą. Netrukus tapo Lenkijos karalystės senato nariu ir 1828 m. seimo teisme, teisiant Patriotinės sąjungos narius, pasisakė už jų visišką išteisinimą. Dar vienas lemtingas jo biografijos tarpsnis – jis buvo vienas iš 1831 m. sukilimo vadovų. Iš pradžių buvo išrinktas Administracinės tarybos nariu, o vėliau paskirtas vyriausiuoju kariuomenės vadu. Tačiau 1831 m. Grochovo mūšyje paaiškėjus, kad generolas Radvila stokoja naujausių karinės taktikos žinių ir nebėra tinkamas vadovauti kariuomenei mūšyje, jis atsistatydino. Netrukus Varšuvoje buvo suimtas ir su žmona bei vaikais išstremtas į Jaroslavlį. Jo nekilnojamas turtas – dvarai: Nieborovas, Nesvyžius, Kleckas, Olyka bei Španovas prie Rovno buvo konfiskuotas ir atiduotas valdyti Mykolo Gedeono broliui Andriui Valentinui (1780-1838) bei pusbroliui Leonui Radvilai (1808-1885), kuris vėliau turtą perleido Mykolo Gedeono sūnams. Viso

turto paveldėtoju tapo sūnus Karolis Andrius Radvila (1821-1886), kuris paveldėjo dėdės išsaugotus iš tėvo konfiskuotus Španovo dvarą, Čarkovą prie Sandomiežo ir Krulikus prie Varšuvos. Vėliau giminės jam perdavė ir tėvo brolio Zigmanto (1822-1802) valdytą Nieborovą, nes šis iššvaistė dalį gaunamų pajamų, pragėrė Arkadijos rūmus su priklausiniais, o pats išsinešdino į Paryžių. Todėl Čarkovą ir Krulikus teko parduoti, kad galima būtų išlaikyti kitus dvarus. Jo sūnus Petras Mykolas Radvila (1833–1903) perėmė visą tėvo valdytą turtą, bet kadangi vaikų nesusilaukė, jo valdyti dvarai perėjo giminei.

3. „Berlyno linijos“ Radvilos

Daugelio paskutiniosios Radvilų Nesvyžiaus- Olykos linijos atstovų gyvenimas XIX a. susiklostė dramatiškai – pasirinkdami emigrantų dalią bei naujuosius šeiminius, t.y. uoliai tarnaudami Prūsijos, Austrijos ar Rusijos monarchams, kai kurie iš jų tapo ryškūs kultūros bei meno veikėjais, kiti – pasirinko politikų ar karininkų tarnybą. Kaip minėta, LLV nebeliko, o susikūrusi 1815 m. Lenkijos karalystė buvo konstitucinė monarchija asmenine unija susieta su Rusijos imperija. Tuomet Rusijos imperatorius nominaliai buvo ir Lenkijos karalius t.y. Lenkijos karalystė buvo nominaliai savarankiška ir faktiškai valdoma Rusijos iki 1916 metų.

Tačiau į Lenkijos karalystę XIX a. neįėjo kai kurios Lenkijos žemės – tai Austrijos valdoma Krokuvos respublika bei Prūsijai atitekusi Poznanės didžioji kunigaikštija. Tiesa, vasalinė Poznanės kunigaikštystė buvo likviduota po 1830-1831 m. sukilimo Lenkijos karalystėje ir pavadinta Poznanės provincija, kuri egzistavo 1848 – 1871 m. Prūsijos, o 1871 -1918 m. Vokietijos imperijos sudėtyje .

Susiklosčius tokiai Lenkijos administracinei priklausomybei, Radviloms atsivėrė kelias į Berlyną. Taip vadinamos Radvilų giminės „Berlyno linijos“ pradininku laikomas Nesvyžiaus – Olykos linijos, jaunesniosios Klecko šakos vienas ryškiausių Radvilų giminės atstovų Antanas Henrikas Radvila (1775-1833, lenk. Antoni Henryk Radziwiłł), pasižymėjęs ne tik kaip Prūsijos ir Vokietijos valstybės karinis veikėjas, generolas, bet ir išgarsėjęs kaip gabus kompozitorius, gitaristas bei violončelininkas. Jis sugebėjo integruotis į Prūsijos valstybės gyvenimą, o kartu įeiti į vienos garsiausių monarchų giminės istoriją - sėkmingai vedė paties Prūsijos karaliaus Fridricho Vilhelmo II Didžiojo

seserį Frederiką Daratą Liudviką iš Hohencolernų giminės (*Fryderyka Dorota Ludwika Hohenzollern*). Netrukus Antanas Henrikas Radvila tapo Prūsijos valstybės tarybos nariu ir buvo paskirtas pirmuoju ir vieninteliu autonominės Poznanės Didžiosios kunigaikštystės kunigaikščiu - vietininku. Nors tai buvo daugiau reprezentacinės pareigos, bet iš pradžių turėjo didelę politinę įtaką. Nieko stebėtina, jog Antanas Henrikas Radvila visą gyvenimą blaškėsi tarp Prūsijos ir Poznanės Didžiosios kunigaikštystės. Mat nuo jaunumės susiformavus nuostatai, jog lenkai turi bendrauti su Prūsijos valstybe, jis vylėsi sustiprinti Prūsijos ir Lenkijos bendradarbiavimą, ir tuo pačiu puoselėjo lenkų idėją – atgaivinti Abiejų Tautų Respubliką 1772 m. ribose. Jausdamas nostalgiją prarastajai tėvynei, Antanas Henrikas Radvila dėjo nemažas pastangas lenkų kultūros puoselėjimui Poznanės Didžiosios kunigaikštystės sostinėje. Jo pastangomis, nors tai ir nepatiko Prūsijos valdžiai, Poznanėje buvo surengtos keturios lenkų meno parodos. Be to, jis bičiuliavosi su garsiausiu visų laikų smuikininku, „demonišku“ virtuozu, puikiu kompozitoriumi, XIX a. italų genijumi Nikolo Paganini. Neprilygstamas dieviškų garsų meistras 1828 m. keliaudamas turne po Europą, pelnė pasaulinę šlovę ir jau 1829m. gegužės 19 d. surengė koncertą savo bičiulio gimtinėje Poznanėje. Nuošalyje neliko ir Antano Henriko žmona, kuri taipogi praturtino kultūrinį gyvenimą: ji Poznanėje 1830 m. pastatė mergaičių mokyklą, kurią pavadino savo motinos Vuurtembergo kunigaikštystės Luizos vardu. Ši mokykla veikė iki 1919 metų. Vis dėlto labiausiai Antaną Henriką Radvilą išgarsino jo paties muzikinis talentas, nes kaip minėta, į istoriją jis įėjo kaip talentingas kompozitorius, violončelistas, gitaristas ir dainininkas. Be to, jis garsėjo ir kaip piešėjas bei akvarelės meistras. Jo talentui priskirtina keliolika, daugiausia aristokratijos atstovų tapytų portretų. Be jau minėto Nikolo Paganini, jo draugais buvo ir kitos muzikinio pasaulio garsenybės - tai vienas didžiausių vokiečių klasikinės muzikos kompozitorių Liudvigas van Bethovenas, kuris netgi jam paskyrė savo uvertiūrą (vok. *Zur Namensfeier*, opus 115), o taip pat vienas žymiausių vokiečių Švietimo epochos rašytojų, poetas Johanas Volfgangas Getė, sukūręs eilę dramų, žinomą romaną „Jaunojo Verterio kančios“ bei didžiausią poezijos rinkinį „Faustas“, kurio pirmoji dalis pasirodė 1808 metais. „Faustas“ – tai viso V. Getės gyvenimo veidrodis ir kūrybos vainikas. Kiekvienas iš mūsų žino, jog pagal šią V. Getės poemą muziką „Fausto“ operai parašė žymus prancūzų kompozitorius Šarlis Guno (pranc.k.*Charles Gounod*), ir kad ši

penkių dalių opera, tapusi prancūzų operos simboliu išversta į 25 pasaulio kalbas, įeina į dažniausiai statomų pasaulyje operų sąrašus. Tačiau vargu ar daug kas žino, jog pirmasis sukurti muzikinį libretą „Fausto“ operai ir ją perkelti į sceną užsimojo Antanas Henrikas Radvila. Įdomi ir pati muzikos „Faustui“ sukūrimo istorija. Būtent, Antanas Henrikas Radvila vienas iš pirmųjų skaitė šį V. Getės kūrinį ir matė jame savo šeimos praeitį, o tiksliau – įžvelgė paraleles su savo seneliu Martynu Mikalojumi Radvila. Mat šis vaikystėje buvo persirgęs, matyt, iš tėvo paveldėta psichinė liga, kuri vis labiau progresavo. Nepaisant to, kad senelis domėjosi medicina, fizika bei alchemija ir savo laboratorijoje ieškojo filosofinio akmens, jis dar buvo atsisakęs krikščionybės, aktyviai propogavo judaizmą (mokėsi hebrajų kalbos ir studijavo Talmudą, netgi aiškino jį žydams). Pasakojama, kad savo antrąją žmoną su vaikais laikė po užraktu tarsi kalėjime, o savo dvare įsteigė haremą, į kurį jėga uždarydavo atimtas savo pavaldinių dukras arba nusipirkdavo jų iš kitų dvarininkų. Jis užpuldinėjo bajorus viešose vietose, keliuose, padeginėjo kaimynų sodybas. Todėl dėl progresuojančios ligos buvo globojamas Nesvyžiaus Radvilų, kurie jį uždarė Slucko pilies rūsiuose. Sakoma, kad ten jis grojo smuiku. Kaip dvi skirtingos asmenybės gyveno Fauste - viena „kausto prie žemės“, kita – „galingai kelia į erdves“, taip ir senelis Martynas, patyręs kaip ir tas herojus, gyvenime daugybę klaidų ir kančių, sugundytas šėtono, įtrauktas į nuodėmę ir klaidą, blaškomas gyvenimo tiesų – „Sustok akimirka žavinga“, su dvilype žmogaus prigimtimi buvo gerai suprantamas ir pažįstamas Antanui Henrikui Radvilai. Tad sukūręs keletą variacijų Fausto operai, jis susitiko Veimare su kūrinio autoriumi J.V. Gete. Šis, išklausęs kunigaikščio muziką, savo užrašų knygelėje užsirašė „Kunigaikščio Radvilos vizitas įkvėpė man viltį, kad ši geneali kompozicija išvys ramos šviesą ir taps spektakliu...“. Muzikinis kūrinys buvo rašomas apie dvidešimt metų (1808 - 1828 m.), o atliktas viešai 1835 m. jau po kompozitoriaus mirties (1833 m.). Reiktų pridurti, kad Antano Henriko Radvilos opera buvo atgaivinta ir atlikta koncertiniame pavidale 1999 m. Minske.

Antanas Henrikas Radvila turėjo prabangius rūmus Berlyne „Vilhelmo gatvėje“ (Wilhelmstrasse 77), kuriuose vykdavo muzikos, teatro ir literatūros vakarai. Anūkai vėliau, negalėdami pasidalinti turto, paliko juos valstybei, kur po 1875 m. įsikūrė Reicho

kanceliarija, ir juose dažnai lankėsi Bismarkas bei Hitleris. Rūmai antrojo pasaulinio karo metu buvo sugriauti.

Nemažiau svarbi Antano Henriko Radvilos rezidencija buvo rūmai Antonine, (dab. Didžiosios Lenkijos vaivadija), kurie taip pat buvo tapę meno renginių šventove. Juose dukart svečiavosi ir dirbo geras Antano Henriko Radvilos bičiulis, lenkų kompozitorius ir pianistas Frederikas Šopenas. 1828 m. spalio 2 d. jis surengė koncertą savo bičiulio garbei jo mėgiamoje Poznanėje. Dar daugiau, Šopenas buvo neabejingas Radvilos dukteriai pianistei Vandai. Žymusis kompozitorius savo bičiuliui ir jo dukrai paskyrė net du savo kūrinis - *Introdukciją* ir *Polonezą brillante* violončelei ir fortepionui (žinomą kaip opus 3). Tuomet Šopenas laiške draugui rašė: „Aš parašiau *Alla Polacca* su violončele. Jame nieko ypatingo, bet žėri; tai gabalas salonų damoms; jūs matote, aš norėjau, kad kunigaikštė Vanda jį išmoktų“. Tuo metu Šopeno kūryboje tai buvo vienas iš kūrinių nesukurtas specialiai fortepionui. Tiesa, vėliau šį kūrinių kompozitorius gerokai perdirbo ir dedikavo vienam iš savo bičiulių.

Svarbu paminėti ir dar vieną šio Radvilos savybę - jis atgaivino šeimoje supratimą apie giminės lenkišką praeitį, dukteris ištekino už lenkų aristokratų, o sūnūs vedė lenkaites, ir tarnavo Lenkijos kariuomenėje. Likimas taip susiklostė, kad Antanas Henrikas Radvila su žmona buvo palaidotas Poznanės archikatedroje. Jo garbei kasmet Antonine vyksta tarptautinis muzikos festivalis „Šopenas rudens spalvose“.

Skaitytojų dėmesio nusipelno ir Antano Henriko Radvilos sūnūs - kunigaikščiai Vilhelmas Povilas (1797 – 1870) bei Boguslavas Frederikas Radvilos (1809-1873). Jie abu buvo Prūsijos valstybės ir kariniai veikėjai, užsitarnavę generolo laipsnius, pastoviai gyveno Berlyne, taigi ištikimai tarnavo Prūsijos karaliui. Pabrėždami savo lojalumą karaliui, abu broliai pasisakė už Poznanės Didžiosios kunigaikštystės sąjungą su Prūsija, bet ne su Vokietijos sąjunga. Atskirai pažymėtina, kad Vilhelmas Povilas, kurio namuose buvo kalbama tik vokiškai arba prancūziškai, stengėsi išsaugoti lenkų kultūros autonomiškumą Poznanės kunigaikštystėje, tad pasisakė už leidimą vartoti lenkų kalbą mokyklose bei teismuose. Šis Radvila į istoriją įėjo kaip uolus karinis veikėjas, apdovanotas daugeliu valstybinių ordinų ir medalių, tokiais kaip pvz.: I klasės Geležinio Kryžiaus ordinu, II klasės su žvaigžde Raudonojo Erelio ordinu ir I klasės su ažuolo lapais Raudonojo Erelio

orindinu, „Pour de Merite“ (Už nuopelnus) ordinu, riterio titulo Raudonojo Erelio ordinu bei briliantais prie šio ordino. Jis turėjo ir kai kurių tarptautinių apdovanojimų: buvo apdovanotas Rusijos Šventojo Vladimiro IV klasės ordinu; Šventosios Anos II klasės su briliantais ir I klasės ordinais; bavarų Šventojo Huberto ordinu, austrų Didžiojo Kryžiaus Leopoldo ordinu, buvo Maltos ordino riteris. Jis garsėjo ir kaip žymus numizmatas, rinkęs medalius ir piešinius bei ėjęs numizmatų draugijos pirmininko pareigas Berlyne. Jo kolekcijos katalogas 1848 m. ir 1869 m. buvo publikuotas Berlyne.

Tėvo pėdomis nuėjo ir vyriausiasis Vilhelmo Povilo sūnus Frederikas Vilhelmas Ferdinandas Antonijus Radvila (1833 - 1904), šeimoje vadintas tiesiog Antonijumi Vilhelmu. Jis iš pradžių turėjo Prūsijos, po to Vokietijos pilietybę, sėkmingai baigė Berlyno karo akademiją ir atliko karinę tarnybą artilerijos dalinyje. Buvo karaliaus adjutantas, Generalinio štabo papulkininkis. Kaip ir jo tėvo Vilhelmo Povilo, taip ir sūnaus Antonijaus Vilhelmo ilgametė bei sėkminga karinė tarnyba buvo įvertinta Prūsijos ordinais ir medaliais. Sėkmingai susiklostęs Antonijaus Radvilos asmeninis gyvenimas taip pat jam suteikė šlovės. Jis vedė aukšto luomo prancūzaitę Mariją de Kastelian (jos senelis buvo generolas, Prancūzijos maršalas Bonifacijus Kastelianas), kuri įgijusi tais laikais puikų išsilavinimą bei intelektą, dažnai patarinėjo ne tik diplomatams, bet ir pačiam Vokietijos imperatoriui Vilhelmui II. Marijos de Kastelian dėka Radvilų rūmuose Berlyne lankydavosi politikai, diplomatai bei daugelis aukšto luomo atstovų. Ši kunigaikštienė nuolankiai buvo priimta tiek Anglijos, tiek ir Rusijos imperatorių rūmuose. Dar vienas svarbus Marijos de Kastelian Radvilienės nuopelnas – tai jos rūpesčiu iš esmės prasidėjo Nesvyžiaus Radvilų pilies Atgimimas ir restauravimas. Juk „Berlyno linijos“ Radvilos iš esmės buvo „pamiršę“ šias valdas ir nesilankė čia daugiau kaip penkiasdešimt metų. Todėl šios Radvilienės iniciatyva greta pilies buvo sukurtas iki šių dienų išlikęs parko ansamblis. Abu Radvilos rūpinosi savo galybės atkūrimu bei kultūros vertybių išsaugojimu - jiems pavyko su imperatoriaus Nikolajaus II pagalba susigražinti į rūmus dalį išvežtų į Peterburgą Nesvyžiaus kolekcijų bei kitų vertingų daiktų. Šeima rūpinosi ir savo žemėvaldos išsaugojimu. Kaip žinia, Radvilų valdomas Nesvyžiaus ordinatas įėjo į imperinės Rusijos sudėtį. XIX a. antroje pusėje Rusijoje vyko žemės reforma ir buvo išleistas įsakymas, jog svetimšaliai (ne Rusijos piliečiai) neturi teisės Rusijos teritorijoje valdyti žemę. Todėl

Radvilos, būdami Vokietijos piliečiais, padedant bei tarpininkaujant Danijos karališkajai šeimai, išrūpino Rusijos pilietybę savo sūnams Jurgiui ir Stanislovui. Reiktų pažymėti, kad Antonijus Vilhelmas Radvila buvo paskutinis Radvilų giminės atstovas susijęs giminystės saitais su Hohencolernais. Apie šį Radvilą yra pasakyta, kad jis „uždarė Berlyno Radvilų epochą,“ o imperatorius Vilhelmas II dalyvaudamas Antonijaus Vilhelmo Radvilos laidotuvėse, įvykusiose 1904 m. gruodžio 20 d. Antonine, pavadino jį „tikrą tikriausiu prūsu iš visų prūsų“. Po metų velionio kūnas buvo pervežtas į Nesvyžių ir palaidotas Dievo Kūno bažnyčios rūsiuose - Radvilų šeimos mauzoliejuje.

O štai Boguslavo Frederiko Radvilos sūnaus Ferdinando Frydricho Radvilos (1834 -1926), likimas susiklostė dvejopai. Iš pradžių jis, kaip ir tėvas, buvo Vokietijos valstybės politinis veikėjas: buvo Prūsijos Ponų rūmų narys, o 1874–1919 m. atstovavo savo apygardą Reichstage. Tačiau kai Bismarkas pradėjo antikatalikišką kampaniją, vadinamą „Kultūrinė kova“ (*Kulturkampf*), Ferdinandas Frydrichas Radvila stojo ginti Lenkijos katalikų bažnyčią, nors dažniausiai išsireikšdavo tik žodžiais bet ne darbais, o kaizeriui pabarus užimdavo jam palankią poziciją. Vėliau Ferdinandas Frydrichas Radvila tapo Lenkijos valstybės ir politiniu veikėju - 1918 m. be rinkimų kooptuotas Lenkijos Steigiamojo seimo atstovu.

Jo sūnus Mykolas Radvila Rudasis (1870–1955), buvo Vokietijos armijos papulkininkis, Rusijos diplomatas ir britų armijos majoras, prieš tėvų valią buvo vedęs pravoslavę Mariją de Bernordaki, bet išsiskyrė. Dar buvo vedęs du kartus, giminę pratęsė sūnūs Karolis Ferdinandas Radvila ir Jonušas Pranciškus Radvila. Taigi kaip matome, Radvilos sugebėjo integruotis į Prūsijos, bei Vokietijos visuomenę, daugumas jų tapo valstybės ir kariniais veikėjais, o kai kurie – žymiais kultūros ir meno veikėjais.

4. Radvilų tapsmas lenkais

Vis dėlto žvelgiant į atskiras Radvilų atstovų istorijas, aiškiai matyti jų noras ir siekiai išsaugoti lenkiškos kultūros liniją. Taigi net ir tarnaudami svetimiams, Radvilos turėjo aiškų vektorių- sugrįžti atgal į Lenkiją. Užvėrus „berlyniškąją“ arba „vokiškąją“ Radvilų epochą, jų žvaigždė sušvinta Lenkijos padangėje jau XX amžiuje. Ypač jie aktyviai

įsijungia į politinį gyvenimą nuo 1919 metų, Lenkijai atgavus nepriklausomybę. Radvilų likimai XX a. epochoje labai įvairūs: vienu - ryškūs ir dramatiški, kitų – ramūs ir tylūs. Nesiekiamo atpasakoti visų Radvilų atstovų gyvenimo peripetijų, tačiau paliesime tuos, kurie paliko ryškiausią pėdsaką tiek valstybės, tiek ir giminės istorijose. Vienas iš pirmųjų po emigracijos į Lenkiją sugrįžęs ir „lenkiškąją“ epochą XX a. pradėjęs Radvilų giminės atstovų, buvo Antonijaus Radvilos ir Marijos de Kastelan sūnus Stanislovas Vilhelmas Radvila (1880-1920). Jis svarbus tuo, kad savo politine veikla įrodė patriotizmą ir atsidavimą tėvynei. Turėjęs ne tik Vokietijos, bet ir Rusijos pilietybę ir dalyvavęs 1904-1905 m. rusų – japonų kare, šis Radvila, vos tik atsiradus galimybei, jau 1917 m. vadovavo lenkų nacionaliniam komitetui Petrograde. Vienas to meto lenkų politikų ir diplomatų apie Stanislovą Radvilą yra rašęs, jog šis „...lenkų karybai jautė neįtikėtiną trauką“. Įdomu tai, jog kardinaliai keitėsi šio Radvilos pažiūros į Juzefą Pilsudskį. Dar Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse Stanislovas Vilhelmas Radvila vienam Galicijos veikėjui apie J. Pilsudskį kalbėjo „ Tai, jog jūs, lenkai, Austrijoje nepakorėte tą nieką, dėl to bus amžina gėda jums“. Šiam Radvilai Pilsudskis dėl rusų traukinio užpuolimo, kuomet jis pagrobė 100 000 rublių, tai buvo „banditas iš Bezdonių“. Tačiau Stanislovas Vilhelmas Radvila pakeitė savo neigiamas pažiūras į Pilsudskį Lenkijai atgavus nepriklausomybę. Jis tuoj pat įstojo į Lenkijos armiją ir jau tais pačiais metais tapo J. Pilsudskio adjutantu. Dėl to Jonušas Pranciškus Radvila (1880 - 1967), buvęs maršalo opozicijoje, kalbėjo: „stebina mane toks išsilavinęs, užsienyje išauklėtas žmogus (Stanislovas Radvila – aut.), kuris taip galėtų patekti į Pilsudskio priklausomybę, ir kokiu jis tapo“ Ir tą įtaką jis įvardijo kaip „psichopatinę“. Teigiama, jog Pilsudskis mokėjo sužavėti bei pritraukti žmones ir Stanislovas Radvila buvo ne pirmas ir ne paskutinis, kurį pakėrė Pilsudskio asmenybė. Stanislovas Radvila vadovavo III-ajam Ulonų pulkui, pasižymėjo kaip tikras karys - pats prašėsi ir veržėsi į karą, kur mūšyje Ukrainoje prie Malino (Malinom) 1920 m. žuvo. Lankydamasis 1926 m. Nesvyžiaus pilyje maršalas J. Pilsudskis apie Stanislovą Radvilą kalbėjo: „ *Miałem adiutanta, który z tego pochodził gniazda, i niewątpliwie duch jest z nami, gdy tu bawi jego wódz naczelny. Ani mnie to przeraża, ani dziwi. Dziś chcę jego wspomnieć nie jako umarłego, lecz jako żywego. Rycerska prawda tego domu uosobiła się*

w nim z wierną i twardą służbą żołnierza. Dom Radziwiłłów dal nam w przeszłości szereg ludzi, co w służbie państwa zastąpili, czy na polach bitew, czy w radach senatorów.“

Tuo tarpu jau minėtasis Jonušas Pranciškus Radvila, taipogi „vokiškios“ Radvilų linijos atstovas, būdamas XIII Olykos dvaro valdytoju, paveldėjo rūmus Varšuvoje bei karų metais sugriautus Nieborovą, Španovą Voluinėje ir rūpinosi jų remontu. Jis istoriografijoje laikomas kaip vienas žymiausių XX a. Radvilų giminės politinių veikėjų. Šio Radvilos biografijos faktai iš tiesų iškalbingi. Turėdamas teisinį išsilavinimą, jis aktyviai prisidėjo prie Lenkijos Nepriklausomybės pripažinimo, dėl to 1918 m. vedė derybas su Vokietijos kancleriui Vilhelmui II ir Austrijos imperatoriumi Karoliui I, taip pat buvo vienas pagrindinių Lenkijos diplomatinės tarnybos steigėjų. 1920- 1926 m. laikotarpiu jis tarnavo poručiku Lenkijos kariuomenės 8-ojoje brigadoje, dalyvavo Varšuvos gynybos mūšiuose, vadovavo Lenkijos delegacijai Maskvos nusiginklavimo konferencijoje, o taip pat vadovavo Visuomeniniam-politiniam klubui, jungusiam Liaudies demokratijos priešininkus. Jonušas Pranciškus Radvila rūpinosi bendrais valstybės užsienio politikos reikalais, tuo tarpu valstybingumo stiprinimu jo manymu turėjo rūpintis pats Lenkijos maršalas J. Pilsudskis. Pastarajm Radvila yra pasakęs: „ Mes, pakraščių žemionys, esame pasiryžę ateiti tau į pagalbą dėl tavo didžiojo reikalo – įtvirtinant Lenkijos valstybingumą ir stiprinant vykdomosios valdžios autoritetą“. Karjeros prasme palankus likimas Jonušui Pranciškui Radvilai susiklostė po 1926 m. gegužės 15 d. perversmo, kuomet jam atsivėrė kelias į Lenkijos konservatorių partijos vadovo postą. Po dviejų metų tapęs seimo nariu, o 1935–1939 m. senatoriumi, jis du kartus ėjo užsienio reikalų ministro pareigas. Dirbo seimo komisijose, derino lenkų katalikų bažnyčios ir valstybės pozicijas, priešinosi cenzūros stiprinimui bei tautinių mažumų persekiojimui, dalyvavo Liaudies vienybės fronto veikloje.

Dramatiškai Jonušui Pranciškui Radvilai likimas susiklostė 1939 m. rudenį, kuomet jis kartu su sūnumi buvo suimtas NKVD ir įkalintas Maskvoje Lubiankoje. Čia jį tardė vienas pagrindinių to meto masinių represijų organizatorių Lavrentijus Berija. Tiesa, po trijų mėnesių, įsikišus Italijos karaliui Viktorui Emanueliui III ir draugams vokiečiams, Jonušas Pranciškus Radvila buvo paleistas ir jis išvyko į Varšuvą. Su egzilinės Lenkijos vyriausybės Londone žinia, 1940 m. jis nuvyko į Berlyną susitikti ir kalbėtis su savo senu

pažįstamu, nacistinės Vokietijos reichsmaršalu, Hermanu Geringu dėl represijų sumažinimo Lenkijoje. Tačiau Jonušo Pranciškaus Radvilos pasiūlymai neatitiko Vokietijos politinių nuostatų ir planų, tad grįžęs į Varšuvą jis įsitraukė į pagrindinę veiklą, kur jam pavyko išlaisvinti kelis suimtus lenkų pagrindžio veikėjus. Tačiau ir vėl 1945m. žiemą likimas susiklostė nepalankiai - už aktyvų dalyvavimą pasipriešinant svetimos valdžios įtakai, jis antrą kartą buvo suimtas NKVD ir uždarytas Krasnogorsko lageryje, skirtame specialiai lenkų aristokratams. Čia mirė jo žmona, o pats Radvila, paleistas iš tremties, apsigyveno Varšuvoje, bet ir ten jį trys savaitės iki perversmo suėmė Visuomenės saugumo tarnyba. Paleistas netrukus pasitraukė nuo bet kokios politinės veiklos ir rašė prisiminimus, kurie tuo pačiu pavadinimu buvo išleisti 2001 metais. 1972 m. jo palaikai iš Varšuvos bernardinų bažnyčios kapinių buvo perkelti į Radvilų kapavietę Vilanove.

Apžvelgus ryškiausias XX a. Radvilų gyvenimo aprašymus ir likimus, aiškiai matyti jų veiklos panašumai: dažniausiai jie tęsė kariūnų tradiciją. Nepriklausomoje Lenkijoje be jau aukščiau pristatytų Radvilų galima dar paminėti Karolį Mikalojų Radvilą (David-Gorodoko ordinatas), bei Albrechtą Radvilą (Nesvyžiaus ordinatas), tarnavusius 12-ajame Ulonų pulke. O štai Sichovo dvaro paveldėtojas, Kristupas Mikalojus Radvila (1898–1986) savo politine veikla pasižymėjo ir Nepriklausomoje ir taip vadinamojoje komunistinėje Lenkijoje. Pirmiausia, atgavus Lenkijai nepriklausomybę, jis buvo išrinktas į Lenkijos respublikos senatą. Antrojo pasaulinio karo metais kalėjo vokiečių koncentracijos stovyklose. Tačiau pokario metais tapo diplomatu ir Lenkijos užsienio reikalų ministerijoje vadovavo diplomatiniam protokolui. Taigi, išbuvęs kelias kadencijas seimo nariu, iš esmės jis priklausė komunistuojantiems Lenkijos valdininkams, todėl Lenkijoje buvo pramintas „raudonuoju kunigaikščiu“. Išėjęs į pensiją užsiėmė literatūrine veikla ir vertimais iš vokiečių kalbos. Visos aukščiau pateiktos Radvilų gyvenimo istorijos suponuoja mintį, kad, iš vienos pusės -tėvynės laisvė, jos gerovė, valstybingumo stiprinimas jiems buvo svarbiausia, o iš kitos – aiškėja, kad Lenkijoje buvo didžiausia Radvilų dvarų koncentracija, ir savo nuosavybę jie kaip įmanydami puoselėjo, o savo politine veikla bei kitais pasiekimais aukštino ne tik lenkų tautą, bet tuo pačiu grasino ir savo giminės vardą.

5. Radvilos pasaulyje

Kunigaikščius Radvilas likimas išblaškė po platųjį pasaulį – nuo Europos iki Amerikos žemynų. Tad Radvilų pėdasą galime surasti Lenkijoje, Rusijoje, Anglijoje, Šveicarijoje, Prancūzijoje, JAV, Italijoje ir kt. šalyse. Visų jų neminėsime, bet išskirsime tik keletą, kurie paliko ryškų pėdsaką savo giminės istorijoje. XIX amžiuje Olykos – Nesvyžiaus linijos Radvilos vedybų keliu įsitvirtino Prancūzijoje. Ryškiausią pėdsaką čia paliko 1880 m. rugsėjo 6 d. Ermenonvilyje gimęs Leonas Konstantinas Radvila (lenk. *Leon Konstanty Radziwiłł*). Jo tėvas Konstantinas Vincentas Radvila (iš Šidloveco šakos) buvo vedęs pirmojo kazino Monte Karle įkūrėjo dukterį Luizą Antuanetę Blank (pranc. *Louise Antoinette Blanc*). Poros meзалjansas buvo vykęs, o turtingų tėvų sūnui Leonui Konstantinui Radvilai nieko netrūko. Jis įstojo į Prancūzijos armiją ir tapo karininku, ir jau 1918 m. kartu su bendraminčiais įkūrė Prancūzijos-Lenkijos karinę misiją, pradėjusią verbuoti užsienyje gyvenančius lenkus tarnauti Lenkijos kariuomenėje. Taipogi jis dažnai sukosi Paryžiaus aristokratijos sluoksniuose, bendravo su žymiais menininkais, poetais ir rašytojais. Vienas geriausių jo draugų buvo prancūzų rašytojas, eseistas ir kritikas Marselis Prustas, išgarsėjęs pasaulyje savo septynių romanų ciklu „Prarasto laiko beieškant“. Taigi kunigaikščiai Radvilos paliko pėdasaką Prancūzijoje – jie yra įamžinti Ermenonvilyje, kadangi buvo šios garsios pilies, įkurtos greta parko pavadinto Žano Žako Ruso, šeimininkais. Ir šiandien ištaigingoje pilyje yra Radvilų vardu pavadinta salė, o mieste – gatvė *Rue du Princes Radziwiłł*.

Radvilų vardą galime sutikti ir žymiausių aristokratų giminių istorijose. Štai, kad ir XX a. Lenkijos valstybės bei Didžiosios Britanijos veikėjas, filosofijos daktaras Stanislovas Albertas Radvila 1959 m. vedė trečią kartą – ir ne bet ką, o JAV prezidento Johno Kennedy, žmonos Jacqueline'os Kennedy seserį Caroline Lee Bouviér. Kunigaikštiškas titulas ir žinoma garsus giminės vardas čia viską pasako! Šeima susilaukė sūnaus Antonio, kuris vėliau tapo JAV televizijos ir kino režisieriumi. Šis, deja, Anapilin iškeliavo 1999-aisiais, tesulaukęs keturiasdešimties ir nepalikęs įpėdinių.

Negalime nepaminėti ir vienos žymiausių Lenkijos modernųjų laikų Radvilų giminės atstovių kunigaikštystės Anos Marijos Radvilaitės (1939-2009 m., lenk. *Anna Maria*

Radziwiłł), kuri buvo kilusi iš Nesvyžiaus linijos. Žinoma istorikė bei pedagogė, kelių istorijos knygų ir istorijos vadovėlių licėjams autorė. Buvo išrinkta į Senatą, dirbo Tadeušo Mazoveckio vyriausybėje, tapo Švietimo ministerijos viceministre. Ypač ji pasižymėjo „Solidarumo“ laikais, vadovaudama Mokslo ir Švietimo ministerijos ekspertų grupei istorijos mokymo programos klausimais. Už aktyvią visuomeninę ir politinę veiklą apdovanota aukščiausiais Lenkijos valstybės ordinais ir medaliais.

Radvilų giminės pėdsakus galima aptikti ir Italijoje. Paskutinis tiesioginis Nesvyžiaus ordinato paveldėtojas iki 1939 m. buvo Leonas Radvila, kuris, antrajam pasauliniam karui prasidėjus, kartu su savo žmona Olga bei dviem sūnumis emigravo į Italiją. Vyriausias sūnus Antonijus nebuvo vedęs ir mirė 1967 m. Londone, o jaūnėlis Jurgis gyveno Romoje ir buvo vedęs garsaus istoriko medievisto dukterį Elijaną Čalandon (Elliane Chalandon). Deja, šis Radvila mirė 2007 m. Kanadoje. Jurgis su žmona susilaukė dukterį Mariją Dianą Radvilaite, kuri ištekėjo Romoje už teisininko Ferdinando Karaba Tetamanti (Ferdinando Carabba Tettamanti). Jų šeimoje auga du sūnūs – Alesijo ir Maksimiljanas Tetamančiai. Taigi, Italijoje šiandiena gyvena paskutinio Nesvyžiaus ordinato anūkė ir du jos sūnūs, tačiau tiesioginės Radvilų pavardės (vyriškos linijos) tęsėjų Italijoje jau nebeliko.

Netenka abejoti, jog aukščiau paminėtos Radvilų atstovų istorijos parodo šios giminės svorį, įtaką ne tik visuomenėje, bet ir pačios giminės reikšmę istorijoje. Tuo tarpu jaunosios kartos Radvilų giminės (ir vyriškosios, ir moteriškosios) palikuonių esama nemažai. Jų likimus ir gyvenimo istorijas tikėkimės ateityje aprašys jau ateities kartos.

6. Radvilos ir Lietuva

Neabejotinai kiekviena valstybė didžiuojasi, kai jos istoriją užpildo tokios spalvingos asmenybės kaip Radvilos. Paprastai lietuvių sąmonėje susiformavęs stereotipas, jog Radvilos yra tapę lenkais ir su Senąja Lietuva prarado ryšius, kuomet jų dvarų gegografija pasistūmėjo į dabartinės Baltarusijos, Ukrainos bei Lenkijos žemės. Ar iš tiesų taip?

Pirmiausia Lietuva į savo valstybės kūrėjus atsigrėžė Tarpukaryje, kuomet istorinių herojų kultas (jais dažniausiai buvo laikomi LDK kunigaikščiai) turėjo konsoliduoti tautą. Tam reikėjo apčiuopiamų objektų, kurie panaikintų distanciją tarp praeities ir dabarties, arba

paveiktų visuomenės sąmoningumą. Tačiau istoriniai objektai netraukė visuomenės susidomėjimo jais, kaip tautos praeities ženklai. Reikia pažymėti, jog Tarpukariu istorija buvo interpretuojama kaip kovos už Lietuvos laisvę, kunigaikščių, dėjusių visas pastangas apsaugoti valstybę, jos teritoriją ir dirbusių visokeriopai jos naudai, istorija. Tad LDK istorinės asmenybės buvo sektinai, vertingais lietuviškos istorijos pavyzdžiais, kuriems, idant istorija prabiltų į žmones, buvo suteikta apčiuopiama forma: paminklai, atvaizdai valiutoje, pašto ženkluose, teatre, literatūroje ir kitose gyvenimo srityse. Todėl didžiausio dėmesio tuo laikotarpiu iš LDK didikų nusipelnė tik LDK etmonas Jonušas Radvila. Pastarajam 1931 m., Juozas Zikaras sukūrė biustą, kuris buvo atidengtas Biržuose. Lietuviškojoje enciklopedijoje straipsnis apie Biržus pradedamas tokiais žodžiais „[...] pusiasaly, vakarinė miesto daly, Biržų keturkampės pilies kalva su volais ir pilies rūmų griuvėsiai. Biržų pilies kiemas, volų apjuostas, paverstas sodu su Jonušo Radvilos paminklu.“ Tarnavimas Lietuvai ir buvo viena pagrindinių šio Radvilos įamžinimo priežasčių, ką patvirtina prof. Jono Yčo žodžiai: „šis tarnavimas nėra tik paklusnumas iš vienos pusės ir įsakymas iš kitos, bet paeiną iš vidujinio savo pareigų supratimo kaip vado, taip ir jo vedamųjų, jis kilęs yra iš aukščiausio žmogaus idealo — tėvynės meilės. Dėl to šis paminklas yra mums aukštoji giesmė apie tarnavimą mūsų tėvynei“, todėl Jonušą Radvilą buvo verta įamžinti, „ne dėl pasiektųjų teigiamų darbų, bet dėl didžiausios energijos ir karščiausių pastangų išgelbėti lietuvius nuo svetimųjų pavergimo.“ Tuo tarpu Lenkijoje H. Sienkiewicziaus romano „Tvanas“ ekranizacija perteikia neigiamą Jonušo Radvilos portretą.

Radvilų atminimas tarpukario Lietuvoje buvo pakylėtas ir į sceną: 1937 vasario 15 d. Lietuvos Nepriklausomybės švenčių išvakarėse Kauno teatre įvyko opera „Radvila Perkūnas“ pastatyta pagal lietuvių rašytojo Balio Sruogos to paties pavadinimo keturių veiksmų eiliuotą pjesę, kuriai muziką ir libretą sukūrė kompozitorius Jurgis Karnavičius.

Dar daugiau, šiandieninėje Lietuvoje Radvilų giminės istoriją mena ne tik likusios pilys, jų įkurti miestai, bet ir jų rezidencijos. Turime netipišką atvejį – Taujėnus, vieną gražiausiai išlikusių Radvilų dvarų Lietuvoje. Šis dvaras Radviloms atiteko tik XIX a. Dvaro istorija byloja, jog XVIII a. pabaigoje Taujėnus valdė italų kilmės grafas Benediktas Marikonis, kuris 1785 m. veddamas Radvilos Žuvelės dukrą Mariją Viktoriją Radvilaite, šį dvarą gavo

kaip kraitį.. Grafas B. Marikonis pagal italų architekto Piero de Rosso projektą 1802 m. aukščiausioje vietoje pastatė klasicistinio stiliaus rūmus ir įveisė angliško stiliaus parką, kuriame tarpukario laikais buvo didžiausi Lietuvos gėlynai. Laisvo išplanavimo dvaro parkas sukurtas su tvenkinių sistema. Parko teritoriją pagyvina rytuose tekantis Mūšios upelis.

Kadangi Marikonių šeima palikuonių neturėjo, Taujėnai paveldėjimo keliu atiteko Radviloms. Šie toliau puoselėjo dvaro parką, kuriame „laikė stirnas, danielius, įvairių paukščių, o didžiajame tvenkinyje, priešais dvarą – gulbes“. XIX a. Taujėnų dvaras garsėjo savo turtingumu ir prašmatnumu, rūmų interjeras buvo gausiai papuoštas Radvilų giminės portretais, skulptūromis, medžioklės trofėjais bei senoviniais ginklais. Šį dvarą savo rankose Radvilos išlaikė iki sovietmečio.

XIX a. II p. Taujėnų dvare gyveno Karolis Vilhelmas Radvila. Čia jis 1904 metais buvo palaidotas. Karolio Vilhelmo sūnus Konstantinas Radvila, užaugęs šiame gražiam gamtos kampelyje, pasirinko miškininko profesiją. Baigęs mokslus Vokietijoje ir sugrįžęs į savo gimtuosius Taujėnus Lietuvoje, jis ėmėsi dvaro parko puoselėjimo: jame pasodino daug įvairių „svetimžemių medžių bei krūmų rūšių“.

Dar ir dabar kiekvieną lankytoją ar turistą pasitinka iki šių dienų išlikęs tipiškas Taujėnų dvaro mišrus parkas, kuriame vyrauja peizažinio stiliaus elementai ir geometrinio išplanavimo rūmų teritorija, su taisyklinga parterine dalimi, įvažiavimo keliukais, su medžių eilėmis bei alėjomis.

Taujėnų dvaro parke yra išlikę įvairių dvaro statinių, kuriems daugiau kaip 250 metų. Jie šiandien yra paveldo saugomi objektai: Tai – dvaro rūmai; taip pat vienintelis Lietuvoje išlikęs trijų aukštų medinis dvaro svirnas arba buvęs grūdų sandėlis, dvaro koplytėlė – koplytėlė su Marijos statula puošia dvaro parką. Ji pastatyta toje vietoje, kur pagal istorinius šaltinius Radvilų laikais taip pat stovėjusi Lurdo Dievo Motinos koplytėlė. Bitininko namas – mūrinis namas, stovintis dvaro parke arčiau senojo Vilnius-Panevėžys kelio. „Peklužė“ – rūsys dvaro parke su didelėmis medinėmis durimis, Radvilų laikais jame buvo kankinami baudžiauninkai. Sovietmečiu rūsyje buvo įrengta aludė. Pasak kai kurių šaltinių, iš šio rūsio ėjo požemiai į dvarą ir Taujėnų bažnyčią. Konstantino Radvilos valdyto Taujėnų dvaro praeitį mena ilgametis šio dvaro tarnautojas Vytautas Pūkas. Nuo

jaunumės buvę Taujėnų dvaro sodininku, o sovietmečiu dirbęs dvare įsikūrusio tarybinio sodininkystės ūkio ūkvedžiu, šis amžininkas apibūdino kunigaikštį kaip labai griežtą ir netgi piktą: “grybauti ir uogauti dvarininko girioje buvo pavojinga- jei jodinėdamas kunigaikštis užklupdavo miške žmogų, išplakdavo jį bizūnu. Tačiau po to duodavo 5 litus ir sakydavo -”še, nusipirk tepalo žaizdoms”. Minėtas amžininkas pasakojo, “jog kartą viena kaimiečių šeima išvažiavo rogėmis pasirinkti į mišką žabų ir sutiko kunigaikštį . Tada ponas nieko jiems nedarė, tačiau pamatęs, kad žmonės po rogėmis slepia šunį, išsitraukė pistoletą ir gyvulį nušovė”. Pasakojama, kad Konstantinas Radvila neapkęsdavo ir svetimų kačių, “jei tik pamatydavo į dvarą atklydusią, iškart griebdavo pistoletą ir šaudydavo”. Tokį savo elgesį kunigaikštis aiškindavo,“jog katės jo parke pjauna paukščius”. Pasak amžininkų pasakojimų, Konstantinas Radvila buvo išlaidus ir mėgo prabangų gyvenimo būdą. Jo namuose lankydavosi tik jo gerbiami ir kilmingi asmenys iš Lietuvos, Anglijos, Prancūzijos bei Lenkijos. Nenuostabu, kad Taujėnų dvare dažnai svečiuodavosi netgi pats Lietuvos Respublikos prezidentas Antanas Smetona, kuris taipogi turėjo dvarą (dovanotą jam 1934 m. lietuvių tautos vardu 60-mečio proga) kaimynystėje - Taujėnų miškų masyve ant Lėno ežero kranto (Ukmergės apskr.).

Taujėnų dvaro kultūrinės vertybės pradėjo nykti jau I-ojo pasaulinio karo metu, - tada pražuvo pagrindiniai rūmų turtai. Netrukus buvo gerokai “apkarpyti” ir dvaro žemės plotai. Jei iki 1918 m. vasario 16 d Nepriklausomybės atgavimo Taujėnų dvarui priklausė apie 1000 ha laukų ir miškų, tai po 1922 m. Žemės reformos Konstantinui Radvilai buvo paliktas dvaras su 80 ha plotu. Tačiau kunigaikštis nesugebėjo tinkamai ūkininkauti, būdamas labai išlaidus, jis įsiskolino žemės ūkio bankui ir šis 1940 m. paskelbė varžytines. Taujėnų dvaras prarado savo galybę, ir paskutinis Lietuvoje gyvenęs Radvila 1941 m. buvo išstremtas į Vidurinę Aziją ar net Sibirą (nėra tiksliai žinoma), kur apie 1945 m. mirė. Jo palikuonys – sūnus Konstantinas bei duktė Sofija Lietuvoje nepasiliko, pirmasis jų išvyko gyventi į Lenkiją, antroji - pasitraukė į Angliją. Tačiau Lietuvoje pasiliko gyventi Marija Radvilaitė. Jau minėtasis sodininkas V. Pūkas mena, jog sovietmečiu Marija gyveno Vilniuje ir „kartais ji atvažiuodavo į savo gimtąsias vietas..., ji man padovanojo iš dvaro ūkio išsivežtas spynas, štai ir dabar jos įstatytos į mano kambario duris“

Ši istorija rodo, kad Radvilos niekada nebuvo palikę ar atitrūkę nuo Lietuvos, jie nuo ankstyvųjų LDK laikų gyveno čia, savo tėvynėje, tik vieni išvyko užmarštin, o kiti ir nebuvo išvykę – juk garsusis ir galingasis *Pater Patriae* (*Tėvynės tėvas*) Radvila Juodasis ir jo šeima amžiams liko savo Tėvynėje - prieš kelis metus archeologams suradus Radvilų palaikus Dubingių piliakalnyje buvusios bažnyčios rūsiuose, galime drąsiai sakyti, kad Radvilos vėl sugrįžo į lietuvių tautos istorinę atmintį. Prie Asvejės ežero ant Dubingių pilies kalno įvyko grandiozinė Radvilų perlaidojimo ceremonija. Čia ilsisi aštuonių Radvilų palaikai (Mikalojus Radvila Juodasis; jo žmona Elžbieta Šidlovecka- Radvilienė; Mikalojus Radvila Rudojasis; jo sūnus Mikalojus Radvila; jo marta Sofija Elena Hlebavičiūtė; vaikai Jonušas Radvila (rokošininkas); Kristupo Radvilos Perkūno sūnus Mikalojus; jo motina Kotryna Ona Sobieska).

Prieš keletą metų- 2007 m. birželio 6 d. – į Lietuvą iš Varšuvos trumpam sugrįžę Radvilų giminės tėšėjai Motiejus ir Mikalojus Radvilos lankydami Dubingiuose ir Vilniuje ištarė: “Atvykome iš užsienio, bet ne į svetimą šalį ...”

Literatūra:

Antoniewicz, Marcei. *Protoplaści książąt Radziwiłłów. Dzieje mitu i meandry historiografii*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2011;

Augustyniak Urszula (red.). *Administracja i życie codzienne w dobrach Radziwiłłów (XVI–XVIII w.)* (Seria Fasciculi Historici Novi, Tom IX). Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009;

Bumblauskas, Alfredas. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštija ir jos tradicija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010;

Yčas, Jonas. *Biržai. Tvirtovė, miestas, kunigaikštystė: istorijos eskizas*. Kaunas: Candela, 2009 (I leid.- Kaunas: Spindulys, 1931);

[Jodłowski, Antoni. Radziwiłłowie w Białej na Podlasiu: ich rezydencja, kościoły i rzemiosło artystyczne. Biała Podlaska: Muzeum Południowego Podlasia, 2008;](#)

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Didikų giminės. Vilnius: MELC, 2010;

Mackiewicz, Stanisław. *Dom Radziwiłłów*. Warszawa: Czytelnik, 1990;

Polski Słownik Biograficzny. T.30. Warszawa, 1987 (86 biogramos);

Radvilų giminės portretų kolekcija / parengė Gražina Rutskienė, Vilnius: LDM, 2002;

[Radziwiłłowie herbu Trąby / Sławomir Górczyński etc. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1996;](#)

Šinkūnas, P. Biržai. *Lietuviškoji enciklopedija*. Kaunas: Varpas, 1935, t. 3, p. 1182;

[Trinkūnaitė, Šarūnė. Istorinė tarpukario Lietuvos dramaturgija: naujumo ir konservatyvumo sankryžoje // Menotyra, 2004, t. 37, nr. 4, p. 1-7;](#)

Trumpa, Vincas. *Lietuva XIX – tame amžiuje*. Chicago, 1989;

Zielińska, Teresa. *Poczet polskich rodów arystokratycznych*. Warszawa: Wydawn. Szkolne i Pedagogiczne, 1997, s. 303- 349;

Баженова Ольга. *Радзивилловский Несвиж. Росписи костела Божьего Тела*. Минск: Харвест, 2007;

Масленицына, Ирина; Богодзяж, Николай. *Радзивиллы в эпоху интриг и авантюры*. Минск: Триоль, 2003.

[Нясвіжскія зборы Радзівілаў / рэд. Адам Мальдзіс. Мінск, 2002.](#)